

FILOZOFIA ROZVOJA SOCIALIZMU

JURAJ SUCHÝ, Ekonomický ústav SAV, Bratislava

Filozofiou rozvoja socializmu je v dejinno-filozofickom význame súhrn filozofickej produkcie, ktorá vznikla vo vývinovej etape výstavby a zdokonaľovania rozvinutého socializmu. Filozofia rozvoja socializmu však môže mať aj sociálno-filozofický význam. V tom prípade sa chápe ako filozofické poznanie vývinového procesu reálneho socializmu v súčasných dejinách, filozofia rozvoja socialistickej spoločnosti ako konkrétne historického spoločenského systému aktuálnych dejín.

Oba tieto významy filozofie rozvoja socializmu si vzájomne neprotirečia, druhý je iba sústredenou, cieľavedomou obmenou prvého, pretože produkty filozofického myslenia etapy rozvoja a zdokonaľovania socializmu odrážajú tak či onak z rôznych poznávacích hľadísk jednotlivé stránky spoločenského rozvoja socializmu, ktorý sa dnes stáva uceleným predmetom filozofického poznania v druhom význame filozofie rozvoja socializmu.

Je však obsažná filozofia rozvoja socializmu teoreticky mysliteľná a potrebná?

O opodstatnenosti tejto filozofie hovoria nielen potreby informačného zabezpečenia spoločenského riadenia, ale aj rýchlo pribúdajúca literatúra venovaná filozofickému modelovaniu a interpretácii rozvojového procesu socialistickej spoločnosti, trendom jeho smerovania a cieľom jeho spoločenského riadenia.

Rozvoj socialistickej spoločnosti je objektívnym sociálnym makroprocesom, ktorý tvorí novú dejinnú kvalitu spoločenského vývinu a určujúcu súčasť globálnej dynamiky súčasného ľudstva.

Vývinový pohyb socialistickej spoločnosti predstavuje svetodejinne závažný, a preto tiež informačne vysoko negentropický objekt vedeckého poznania od jeho špeciálnej empirickej až po všeobecnú teoreticko-filozofickú úroveň.

Teória rozvoja socializmu, ktorá sa sformovala v šesťdesiatych a se-

demdesiatych rokoch, vychádzala mlčanlivo z extenzívnych predpokladov a koncipovala dejinnú perspektívu socialistickej spoločnosti ako kvantitatívnu extrapoláciu jej predchádzajúceho vývinu. Táto teória abstrahovala od jeho kvalitatívnej rozmanitosti, na pôde ktorej vznikli práve jeho nové štrukturálne komplexy: vedecko-technický, sociálno-ekonomický a sociálno-kultúrny rozvoj, ktoré prinášali nové možnosti zvýšenia efektívnosti a tempa súhrnného rozvoja spoločnosti. Všeobecné tvrdenia tejto teórie neboli podložené konkrétnym spoločensko-vedným poznaním jednotlivých oblastí spoločenského života a reálny vývin socialistickej spoločnosti a jeho nereflektované problémy odhalili na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov túto teóriu ako slová, ktoré sú neschopné vyvolať a usmerniť revolučné činy socialistickej spoločenskej praxe.

XXVII. zjazd KSSZ podrobil túto teóriu kritike z toho dôvodu, že odtrhla teoretickú činnosť od reálnych potrieb praxe a charakterizoval ju ako špekulatívnu teóriu extenzívneho rozvoja socializmu. Vytvoril stratégiu urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja intenzifikáciou národného hospodárstva a zároveň sformoval novú teoretickú platformu vedeckého sprostredkovania rozvoja socialistickej spoločnosti.

Komplexné poznanie zákonitostí vývinového pohybu socialistickeho spoločenského systému v súčasných dejinách predpokladá jeho konkrétne skúsenostné poznanie prostredníctvom špeciálnych sociálnych vied a syntetickej generalizácie ich teórií marxisticko-leninskou sociálnou filozofiou ako vedeckou filozofiou, ktorá si v objekte súhrnného spoločenského rozvoja socializmu vymedzuje predmet zodpovedajúci jej poznávacím kompetenciám a heuristickej funkcii: všeobecnú zákonitosť vývinového procesu socialistickej spoločnosti, v ktorej sa utvárajú kvalitatívne črty tendencií jeho dlhodobého smerovania do budúcnosti a premeny z procesu indikovaného živelnosťou na cieľavedomý spoločenský rozvoj. Opodstatnenosť a potreba filozofie rozvoja socializmu sa stala zrejmom v tom momente, keď pred orgánmi spoločenského riadenia narástli problémy súvisiace s obsahovým obohatením rozvoja socialistickej spoločnosti, ktoré odhalili nízku objektívnosť rozhodovacích a plánovacích mechanizmov a ktoré sa neopierali o komplexnú vecnú znalosť podmienok fungovania národného hospodárstva, kde sa vytvárajú zdroje spoločenského pokroku.

Zapojenie sociálnych vied do spoločenského programovania a plánovania zaktivizovalo celý komplex spoločenského poznania a generovalo v ňom vznik nových vedných disciplín a špecializácií, ku ktorým treba rátať v súčasnosti aj sociálnu prognostiku a komplexné spoločenské prognózovanie. Spoločensky funkčná orientácia a efektívna koordinácia tohto silnejúceho prúdu vedeckého poznania súhrnného rozvoja socialistickej spoločnosti zákonite prináša aj nové problémy všeobecného teoretického a metodologického sprostredkovania rozvoja

spoločenských vied, ktoré sú riešiteľné iba poznávacími prostriedkami najvyššej abstraktnej všeobecnosti, teda prostriedkami filozofie.

Rozvoj socializmu je však filozofickým problémom aj z hľadiska konkrétnej všeobecnosti svojho obsahu, a to nielen vzhľadom na jeho komplexnú členitosť, ale predovšetkým vzhľadom na jeho subjektovo-objektovú povahu ako spoločenskej praxe, v ktorej ide o uvedomelé zvládnutie reprodukčného procesu spoločenského života cieľavedomou realizáciou rozvojovej stratégie. Práve prostredníctvom socialistického typu spoločenskej praxe ako uvedomelého pretvárania sociálnej skutočnosti sa v súčasnosti znovu aktualizuje sociálna podoba základnej filozofickej otázky: vzťah spoločenského bytia a spoločenského vedomia a súčasne sa prakticky overuje pravdivosť jej materialistického riešenia historickým materializmom v súčasných dejinách.

Historický materializmus ako dialektickomaterialistická sociálna filozofia dejín tvorí teoretickú podstatu akýchkoľvek zmysuplných úvah o zákonitosti rozvoja socializmu a ovplyvňuje obsahovú štruktúru filozofie rozvoja socializmu dvomi osovými princípmi filozofického skúmania a interpretácie súhrnného (celkového) rozvoja socialistickej spoločnosti v časopriestore najnovších dejín naprelome prítomnosti a budúcnosti.

Prvý z týchto princípov orientuje filozofické poznanie rozvoja socializmu na nové vedomostné možnosti praktickej mobilizácie materiálnych zdrojov (prírodných i spoločenských) ako hybných síl rozvoja spoločnosti, ktoré vytvoril pokrok vedeckého poznania v kontexte celkového rozvoja socialistického spoločenského vedomia. Sociometrické, prospoločenské využitie vedomostného prínosu prebiehajúcej vedeckej revolúcie a sprevádzajúcej ju informačnej explózie je podstatnou stránkou vedecko-technickej revolúcie v socialistickej spoločnosti, ktorá zakladá jej špecifickú sociálnu formu zásadne odlišnú od sociálnej formy, akú nadobudla vedecko-technická revolúcia vo vyspelých kapitalistických krajinách. Myšlienka programového využitia vedecko-technického pokroku pri všestrannom rozvoji spoločnosti je súhrnným výrazom novej sociálnej kvality socialistickej formy vedecko-technickej revolúcie. Dôsledné premyslenie sociálnych tendencií pôsobenia tejto formy na celkový vývin socialistickej spoločnosti sovietskymi teoretikmi viedlo k rozpracovaniu stratégie urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja socialistickej spoločnosti dynamizáciou vedecko-technického rozvoja a jeho využitím na intenzifikáciu národného hospodárstva.

Pokusy buržoáznej filozofie využiť vzrast významu vedy ako ideálneho faktora na rehabilitáciu historického idealizmu narážajú na zjavnú sociálno-ekonomickú determináciu rozmachu vedy a jej praktického uplatnenia v 20. stor., a hlavne na to, že od päťdesiatych rokov rozvoj vedy napreduje v úzkych vzájomných väzbách s rozvojom technológie spoločenskej výroby ako dynamický komplex vedecko-technickej revolúcie, v ktorom sa ideálne a materiálne faktory rozvoja spo-

ločnosti vzájomne potenciujú na určujúcom základe pôsobenia materiálnych výrobných vzťahov, ich charakteru a úrovne. Dialektická povaha spojenia materiálnych a ideálnych faktorov v dynamike spoločenského rozvoja socialistickej formy vedecko-technickej revolúcie a jeho vysoká schopnosť produkovať sociálne zmeny vyžaduje, aby druhým osovým princípom heuristickej orientácie filozofie rozvoja socializmu bolo zameranie na poznanie nových skutočností, exponovaných dialektikou štruktúr a procesov socialistického spoločenského systému ako pozitívnych sociálnych síl, zvyšujúcich efektívnosť jeho fungovania a dynamizmus jeho vývinového rastu.

Filozofická relevancia teoretických otázok spoločenského rozvoja socializmu sa však nevyčerpáva objasnením jeho hybných síl a sociálnej dialektiky jeho procesuálneho pohybu. Využívanie vedeckého procesu vo výrobe ako vedomostnej výrobnnej sily vedie nevyhnutne k dynamic-kému rozvoju celej materiálnej kultúry spoločenského života ako jeho civilizačnej infraštruktúry, ktorá sa rozrastá v súvislú technosféru existencie človeka. Prenikanie technických prostriedkov do spoločenského života v doprave, spojoch, stavebníctve, bývaní, školstve, duchovnej kultúre, zdravotníctve a každodennom osobnom živote ľudí rozširuje front pokrokového vývinu spoločnosti ako potenciál jeho urýchľovania, ale zväčšuje tým súčasne množstvo problémov, ktoré musia orgány spoločenského riadenia zvládnuť pri jeho presadzovaní. Správne riešenie pribúdajúcich problémových situácií rozvoja spoločnosti vytvára ďalšie, druhotné nároky na aplikáciu vedeckých prístupov. Typovou problémovou situáciou akcelerácie spoločenského vývinu s najpálčivejšími ľudskými dôsledkami je zvládnutie ekologických problémov a civilizačných ochorení vyvolávaných účinkami expanzie technického prostredia v spoločnosti.

Vzrast nárokov na vedecké poznanie a informačné a praktické transformácie jeho výsledkov má v súčasnosti komplexný charakter a vzťahuje sa na rozvoj vedy v plnom rozsahu jej súčasného disciplinárneho členenia, ktoré aktivizuje novými poznávacími úlohami. Všestranný rozvoj vedeckého poznania kladie nové nároky aj na hodnotovú orientáciu a teoreticko-metodologickú stimuláciu vedy, ktoré môže uspokojiť iba príslušne zameraný rozvoj filozofie.

Vstup reálneho socializmu na scénu svetových dejín výrazne zmenil globálnu štruktúru sveta a podstatne zasiahol do jeho hospodárskych, politických, sociálnych a kultúrnych procesov. Vznik socializmu vyvolal vo svete množstvo emancipačných a modernizačných hnutí a inicioval svetový revolučný proces, v rámci ktorého je rozvoj socializmu rozhodujúcou súčasťou a inšpirujúcou silou. Závažnosť tejto dejinnej úlohy socializmu otvorila množstvo nových globálnych problémov dnešného sveta a súčasne ukázala progresívne spôsoby riešenia mnohých starých problémov, ktoré ťažko doliehali predovšetkým na národy rozvojových krajín. Ide o problémy nedostatku potravín a podvýživy, problém preľud-

nenosti, nevzdelanosti, hygieny, ochrany zdravia, bývania a uspokojivého života, ku ktorým vedecko-technická revolúcia a akcelerácia civilizačného vývinu priemyselne vyspelých krajín pripojila surovinový a ekologický problém a problém využívania kozmu, ktorý sa najnovšie, zásluhou amerického projektu strategickej obrannej techniky (SDI) vyhrotil do podoby globálneho ohrozenia ľudskej spoločnosti a civilizácie. Prípadným jadrovým konfliktom protikladných sociálno-politických sústav, na ktoré si rozdelili svet, sa stal jeho apokalyptický zánik reálnou hrozbou. Socializmus prispieva aj k riešeniu tohto najnovšieho globálneho problému ľudstva neustálymi mierovými návrhmi, ktoré varovne poukazujú na to, že horúčkavité zbrojenie dosiahlo hraníc, keď sa vojnové riešenie sociálno-politických konfliktov stalo absurdným, pretože, ako povedal M. S. Gorbačov „svet začal balancovať na hranici jadrovej vojny ohrozujúcej ľudskú civilizáciu“.

Rozvoj socialistickej spoločnosti je z globálneho hľadiska makrospoločenským procesom dynamického fungovania najnovšieho konkrétno-historického spoločenského systému, aký zatiaľ priniesol dejinný vývoj ľudskej spoločnosti. Je to systém, ktorý je otvorený vnútorným zmenám, ktorých progresívnosť pôsobí priaznivo aj navonok na vývinový pohyb sveta a jeho sociálne a ľudské podmienky i podmienky životného prostredia.

Táto svetodejinná závažnosť prítomnosti a pôsobenia socializmu v súčasnom svete rozširuje poznávaciu funkciu filozofie rozvoja socializmu aj na oblasť sociálnej ontológie a filozofie dejín a najnovšie na „filozofiu formovania bezpečnosti v jadrovom veku“ (M. S. Gorbačov) ako všeobecnej platformy medzinárodného práva a zahraničnej politiky v súčasnej vývinovej etape. Filozofický charakter otázok, ktoré nastoľuje rozvoj socializmu pred vedecké poznanie, sa objavuje v celom rozsahu poznávacích záujmov marxisticko-leninskej filozofie ako metafyziky a vedeckého svetonázoru.

Už len potreby vedeckej interpretácie spoločenského rozvoja socializmu ako komplexného procesu, zjednocujúceho veľký počet kvalitatívne rozdielných rozvojových procesov rôznych sociálnych javov spoločenského celku nastoľuje množstvo všeobecných teoretických a metodologických problémov, pre riešenie ktorých je oprávnená výhradne filozofia, avšak ktorým doposiaľ nevenovala náležitú pozornosť. Potreby koncepčného sprostredkovania prognostických úvah a výhľadov súhrnného rozvoja spoločnosti, jeho racionálneho programovania a plánovania zdôrazňujú požiadavky filozofickej reflexie kinetiky a dynamiky života socialistickej spoločnosti na komplexné všeobecné objasnenie zákonitosti socialistickeho rozvoja spoločnosti, ktoré by bolo východiskom axiologickej argumentácie hodnotovo-normatívnych požiadaviek na sociálno-ekonomickú aktivitu človeka a na cieľovú orientáciu spoločenskej praxe a jej riadenia.

Riešenie tohto širokého komplexu otázok prináša dynamizujúce im-

pulzy nielen pre spoločenskú prax, ale aj pre vedomostný rozvoj samotnej filozofie. Inovačné impulzy objavného riešenia týchto otázok nevyhnutne narúšajú inerciu tradičného chápania úloh filozofie a prelamujú bariéry jednostranného pedagogického a ideologického využívania vedeckého svetonázoru smerom k jeho praktickému uplatneniu ako metodológie riešenia aktuálnych problémov spoločenskej praxe, ktoré si vyžaduje zameniť scholastické intencie rozvoja filozofie za potreby a požiadavky jej praktického využitia ako poznávacieho a regulačného nástroja principiálnych riešení problémov rozvoja socialistickej spoločnosti. Táto zmena v úlohách, ktoré kladie spoločnosť filozofickému poznaniu, poskytuje filozofii príležitosť vykročiť z dlhoročnej stagnácie, ktorá podlomila v očiach verejnosti jej dôveryhodnosť a zmeniť komplex jej zastaraných poznatkov znova na teóriu a metódu novátorského myslenia a konania, zhodnocujúceho a rozvíjajúceho vedomostné prínosy modernej vedy.

Filozofia rozvoja socializmu je skutočnou filozofiou z hľadiska všeobecnosti i kvalitatívnej určitosti svojho predmetu — spoločenského rozvoja socializmu, identifikovaného komplexnými vlastnosťami, ktoré vznikajú z interagencie materiálnych a ideálnych spoločenských procesov spoločenského celku na jeho ceste k rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Závažným filozofickým problémom interpretácie súhrnného rozvoja socialistickej spoločnosti je objasnenie vzťahu a vzájomného pôsobenia hlavných kvalitatívnych štruktúr a podsystemov spoločenského života ako organického celku. Vznik a rozvoj socializmu potvrdil pravdivosť a trvajúcu teoretickú závažnosť interpretačnej schémy historického materializmu, rozpracovanej zakladateľmi marxizmu, ktorí chápali všeobecný spoločenský systém ako funkčnú jednotu materiálno-technickej, ekonomickej, politickej, sociálnej a duchovno-kultúrnej sféry spoločenského života obyvateľstva. Funkčné pôsobenie jednotlivých sfér na súhrnný vývoj spoločenského celku koordinuje ekonomická sféra spoločenského života ako základňa, ktorá determinuje, usmerňuje a distribuuje špecifické prínosy ostatných sfér k reprodukcii všeobecného systému života spoločnosti. Táto určujúca úloha ekonomickej sféry života socialistickej spoločnosti súvisí s tým, že socialistický spôsob výroby predstavuje konkrétny systém výrobných síl a výrobných vzťahov, v ktorom sa vytvárajú materiálne hodnoty predstavujúce základné zdroje uspokojovania celého komplexu finálnych potrieb spoločnosti a v ktorom sa tiež vytvárajú objektívne materiálne vzťahy života spoločenského celku, ktoré určujú charakter všetkých ostatných sociálnych vzťahov sprostredkujúcich jeho životné funkcie. Uplatnenie vedeckých poznatkov ako bezprostrednej výrobnéj sily po vzniku vedecko-technickej revolúcie vedie spolu s technologickými inováciami výroby aj k zmene jej výrobnotechnických vzťahov, ktoré vyvíjajú rastúci tlak na jestvujúce sociálno-ekonomické vzťahy spoločenskej výroby.

Preto stratégia urýchľovania rozvoja socialistickej spoločnosti vyžaduje, ako sa uvádza v *Rezolúcii k Politickej správe ÚV KSSZ na XXVII. zjazde KSSZ* „ďalšie zdokonaľovanie spoločenských vzťahov, obnovenie obsahu, foriem a metód práce politických a ideologických inštitúcií a prehlbovanie socialistickej demokracie“ (1, s. 5). Logika akcelerácie komplexných progresívnych zmien socialistického spoločenského systému, ktoré vznikajú na určitom stupni jeho sociálno-ekonomického vývinu, začína vedeckou revolúciou v jeho duchovnej sfére a cez gradáciu technologických inovácií preniká do materiálno-technickej sféry výroby a civilizačnej infraštruktúry spoločenského života a vyvoláva zmeny výrobných vzťahov a celého ekonomického systému národného hospodárstva.

Obnova ekonomického života a predovšetkým „prestavba ekonomickej politiky, hospodárskeho mechanizmu a psychológie hospodárskej činnosti samej“ (1, s. 5) prenáša inovačné tendencie do celého systému spoločenského života, do sociálnej oblasti, do politickej a do duchovno-kultúrnej sféry, ktoré ich transformujú na mechanizmy utvárania ľudského života a rozvoja socialistických osobností ako výsledku pôsobenia zospoločensňujúcich účinkov rozvoja socialistickej spoločnosti. Ľudská osobnosť však nie je iba objektom socializačného pôsobenia životných procesov v socialistickej spoločnosti, ale je predovšetkým zainteresovaným, prakticky angažovaným subjektom ich sociocentrického usmerňovania a vývinového urýchľovania.

Ak v období vedecko-technickej revolúcie vzrastá význam subjektívneho činiteľa spoločenských zmien, a najmä tvorivej aktivity ľudskej osobnosti ako nositeľa inovačných vedomostí a duchovných invencií, dochádza k tomu na vysokom stupni rozvinutosti materiálnej výroby, pričom ekonomická vyspelosť spoločenského systému ostáva základnou podmienkou jeho schopnosti z hľadiska zdrojov zabezpečiť rozvoj vedy a celej duchovnej kultúry a sociálnu absorpciu vedeckých poznatkov v spoločenskej praxi ako hybných síl progresívneho rozvoja spoločnosti. XXVII. zjazd KSSZ výslovne zdôraznil, že „socializmus sa zdokonaľuje tým úspešnejšie, čím presnejšie sa v politike prihliada na objektívne zákonitosti spoločenského rozvoja, čím aktívnejšia je úloha marxisticko-leninskej teórie v chápaní živej praxe. Treba vytrvalo prekonávať prejavy stagnácie a dogmatizmu, rovnako ako prakticismu v ideovo-teoretickej práci, aktivizovať kolektívne uplatnenie strany, vstúpiť kádrom záujem o teóriu a schopnosť ovládať leninskú metodológiu analýzy sociálnych procesov“ (1, s. 5). Z týchto požiadaviek vyplývajú aj nové nároky na orientáciu a kvalitu spoločenského poznania, vrátane filozofie. „Stredobodom spoločenskovedných výskumov sa musia stať základné úlohy urýchľovania pokroku našej spoločnosti, a toho, aby dosiahla nový kvalitatívny stav. Je nevyhnutné zabezpečiť, aby spoločenské vedy operatívne reagovali na potreby života a aby boli vypracované zdôvodnené prognózy a konštruktívne odporúčania pre prax“ (1, s. 6).

Táto zjazdová direktíva sa plne vzťahuje aj na rozvoj filozofie ako najvšeobecnejšej formy vedeckého poznania a myslenia. Filozofický výskum spoločenského vývinu socializmu získava v tejto prognostickej a sociotechnickej funkcii dimenzie, v ktorých výrazne vystupuje do popredia svetodejinné praktické poslanie marxisticko-leninskej filozofie pri humanistickej premene sociálneho sveta, ktoré si táto filozofia už pri svojom vzniku stanovila za svoju hlavnú úlohu.

Filozofické poznanie rozvoja socializmu je najvšeobecnejším abstraktným poznaním spoločenského vývinu ľudstva na prelome prítomnosti a budúcnosti, na ktorom sa dnes za aktívneho vplyvu socialistickej svetovej sústavy formujú globálne trendy ľudských dejín v jednom z ich najkritickejších období, v ktorom stojí na vážkach ľudských rozhodnutí sama existencia ľudskej spoločnosti. Ovplyvniť pozitívne svojou múdrosťou rozhodovanie ľudí v kritických situáciách patrilo vždy k popredným úlohám filozofie a k tejto svojej tradícii sa musí filozofia práve v procese svojej scientifikácie a obnovy vrátiť ako k svojmu živému dedičstvu.

Poznatky formujúcej sa filozofie rozvoja socializmu predstavujú už teraz, a v budúcnosti o to viac, najobsiahlejšie vyústenie empirického a teoretického poznania endogénnych i exogénnych súvislostí celkového vývinového pohybu socialistickej spoločnosti a tvorby jeho hodnotovej regulácie v súčasných dejinách.

Jej poznatky sú všeobecnou svetonázorovou základňou objasnenia jeho zákonitostí a súčasne prakticky účinným teoreticko-metodologickým východiskom správneho riešenia reálnych úloh rozvoja a zdokonaľovania socialistickej spoločnosti socialistickou vedou a spoločenskou práxou. Je to filozofické poznanie celkového rozvoja socializmu nielen *per nominam, ale per continentur*.

LITERATÚRA

1. Rezolúcia k Politickej správe ÚV KSSZ. Pravda, 6. 3. 1986.